

ἐπάνω στην κακή μοίρα τῆς φυλῆς των, με διαφορετικὸ τρόπο καθέντας.

* * *

Γιὰ νὰ σκιαγραφήσουμε τὴν ἠθικὴ μορφή τοῦ Ἀνώνυμου ἀφτοῦ Ἑλληνα, πρέπει νὰ ποῦμε λίγα λόγια γιὰ τὰ τρία κύρια σημεῖα, ποὺ εἶναι καὶ τὰ θεμέλια τοῦ ἔργου: ἐλευθεριά, κλήρος, πολιτεία.

Χτυπᾷ τὴν τυραννία κι' ἐξετάζει πῶς ὑποδουλώνονται οἱ λαοὶ καὶ πῶς ἐσυνήθισαν νὰ εἶναι ἐθελόδουλοι. Φαίνεται θρεμμένος με τὶς ἰδέες ποὺ ἔσπειρε σὲ ὅλον τὸν κόσμον ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση. Εἶν' ἐχτρός τοῦ βαγιαδισμού, ἀλλὰ τὸν καταχτημένο λαὸν ὅταν μένει ἀγνός κι' ἀντρειωμένος τὸν παρομοιάζει με τὸν ἀλυσοδεμένο ἀητό, ποὺ μόλις σπάσει τὰ δεσμά του ξαναπετάει λέπτερος, σὰν πρῶτα. Τὰ βάσανα τῶν σκλάβων ἀδερφῶν τὸν κάνουν νὰ πονεῖ κατάκαρδα, κι' ὅταν τοὺς ἀναφέρει, γράφει ὅτι ἀπὸ τὴν ὀργὴ τρέμει τὸ χέρι του καὶ θαμπώνουν τὰ μάτια του. Δὲν θέλει ν' ἀπαριθμήσει τ' ἀμέτρητα κακὰ ποὺ ὑποφέρουν τὰ παιδιὰ τῶν Ἑλλήνων: «ἂν ἐγὼ σιωπῶ, γράφει, θέλει λαλήσουν τ' ἀθῶα στόματα τῶν τρομασμένων κορασίδων καὶ τῶν φοβισμένων ἐφήβων».

Ἡ φράση τοῦ ἀνθρώπου ἀφτοῦ καίει, σὰν νὰ γράφτηκε με πυρωμένο σίδηρο. Ὅταν μιλεῖ γιὰ τὴν ἀμάθεια καὶ τὴν ἀσπλαχνιὰ τοῦ Σουλτάνου, νομίζει πῶς καὶ δέκα μονάχα λέξεις ἂν ἤξερε ὁ τύραννος ἀπὸ τὴ γλῶσσα του, πάλι θὰ τοῦ ἦσαν ἀρκετὲς «ὡσὰν ὅπου ποτὲ δὲν ἔχει χρεῖα νὰ μιλήσει, καὶ ὅταν μιλεῖ μόνον προστάζει νὰ φονέβουν τὸν ἕνα καὶ τὸν ἄλλον». Σὲ κάθε ἑλληνικὴ πολιτεία δὲν ἀκούονται παρὰ θρήνοι καὶ στεναγμοί, ἢ σιωπὴ κι' ἀπελπισία, καὶ τοὺς Ἑλληνες τοὺς περιμένει φόβος, φυλακὴ, θάνατος.

Ὅπως γιὰ τὸν τύραννο, ἄλλο τόσο δείχνεται τιμητῆς τοῦ κλήρου καὶ τῶν προεστῶν. Βρίσκει πῶς καταστρέψανε τὴν Ἑλλάδα ἡ τυραννία, τὸ ἱερατεῖο καὶ ἡ ἐβγένεια. Χτυπᾷ τοὺς κληρικούς, ποὺ βοηθοῦν τὴν τυραννία με τὰ θρησκευτικὰ ψέματα καὶ με τὶς δεισιδαιμονίες καὶ δυναστέβουν τοὺς ἀδύνατους καὶ τοὺς δειλοὺς κι' ἐξηγοῦν τὸ ρητὸν «ὃν ἀγαπᾷ κύριος παιδεύει» σὰν ὑπόσχεση τοῦ Παράδεισου στοὺς σκλάβους, ποὺ ὑποφέρουν τὰ κακὰ τῆς τυραννίας. Τοὺς στιγματίζει γιὰ τοῦτο σὰν ἐχτροὺς τῆς πατρίδας καὶ τῆς θρησκείας, ἀφοῦ ἀποκοιμίζουν με τέτοια ψέφτικη παρηγοριὰ τὴν ὑπόδουλη φυλὴ, ἀντὶ νὰ τὴν κάμουν νὰ μισήσει τὸν τύραννο καὶ νὰ προσπαθήσει νὰ ἐλευθερωθεῖ. Ἡ ἐπίθεσή του κατὰ τοῦ κλήρου εἶναι σκληρὴ καὶ ἴσως κάποτε ὑπερβολικὴ καὶ ἄδικη.

Δὲν χρειάζονται στὴ θρησκεία οἱ ψεφτιὲς τῶν καλογέρων.

πού ξεπλανοῦν τοὺς ἀπλοϊκοὺς χωριάτες, τριγυρίζοντας μὲ μιὰ θήκη γεμάτη ἀνθρώπινα κόκκαλα καὶ κρανία πού τ' ἀσημοστολίζουν καὶ τὰ παρουσιάζουν σὰν λείψανα τοῦ δεῖνα καὶ τοῦ τάδε ἁγίου. Καὶ προσθέτει πὼς εἶδε τέσσερες κεφαλές τοῦ ἁγίου Χαράλαμπε, πού τὸν θεωροῦν προστάτη τῆς πανούκλας κ' ἔτσι διάφορες πολιτεῖες ἔχουν κι' ἀπὸ μιὰ κεφαλή, γιὰ νὰ τὶς γλυτώσει ἀπὸ τὸ θανατικὸ.

Ὅσα γράφει γιὰ τ' ἅγια καὶ θαματοουργὰ λείψανα μοῦ θυμίζουν, στὰ ἐπιχειρήματα καὶ στὸ σαρκασμὸ, ἓνα σχετικὸ κι' ἀνάλογο ἀφήγημα τοῦ Βηλαρᾶ, καὶ σὲ τέτοιο σημεῖο μάλιστα πού νὰ θεωρῶ βέβαιο, πὼς οἱ δυὸ ἀφτοὶ Ἕλληνες θὰ ἦταν φίλοι στὰ Γιάννενα καὶ θὰ συνομήλησαν καὶ θὰ συμφώνησαν κάποτε πάνω στὸ ζήτημα τοῦτο.

Θεωρεῖ τοὺς ρασοφόρους σὰν «ἓνα πλῆθος ἀργῶν καὶ ἀμαθῶν ἀνθρώπων, πού ζοῦνε, τρυφοῦν καὶ πλουτίζουν ἀπὸ τοὺς κόπους τῶν ἄλλων». Τὴν ἴδια γνώμη θὰ διατυπώσει ἀργότερα κι' ὁ Οὐγκὼ σὲ κάποιο στιχοῦργημα του πού ἔχει παραφράσει ὁ Λασκαράτος:

*Κατωμένη ἐπιτήδεσμα ἢ θρησκεία
δὲν εἶν' ἐφαταφρόνετη δουλειά,
εἶναι μιὰ ἐβγενικὴ κερδοσκοπία
δίχως, βέβαια, τὰ κέρδη τὰ πολλά.*

Τὸ ζωντανότερο μέρος τοῦ βιβλίου του εἶναι ἡ περιγραφή τῶν ἐλαττωμάτων κάποιων γνωστῶν κληρικῶν, πού τοὺς ὀνομάζει *λαοκλέφτες*. Λέγει πὼς πηγαίνουν στὰ χωριά γιὰ νὰ φορολογήσουν τοὺς δυστυχισμένους χωριάτες «τοὺς γυμνῶνουν κ' ἔπειτα τοὺς ἐβλογοῦν καὶ φεύγουν».

Τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῶν Πατριαρχείων ἀποκαλεῖ «μιὰ μάντρα λύκων, πού δὲν ὑπακούει στὸν ποιμένα καὶ κατατρώγει τ' ἀθῶα καὶ ἡμερα πρόβατα τῆς ὀρθοδοξίας». Διάφορους ἀρχιεπισκόπους ὀνομάζει «ἀσελγεῖς, ἀσώτους εἰς τὸ ἄκρον, μοιχοὺς, πόρνους, ἀρσενοκοίτας φανερούς».

Σατυρίζει τὸν ἀφορισμὸ πού ἀργότερα καφτηρίασε μὲ πικρόχολην εἰρωνία κι' ὁ Λασκαράτος. Ἡ γλῶσσα τοῦ Ἀνώνυμου Ἕλληνα κάποτε δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴν ἀθυροστομία τοῦ Ἀριστοφάνη καὶ τοῦ Γιουβενάλη, μάλιστα στὸν πεζὸ λόγο μᾶς φαίνεται βαρύτερη παρὰ στὸν ἔμμετρο. Ὁ ἄνθρωπος ἀφτὸς δείχνεται σκληρὸς ἀπὸ ἀγάπη καὶ πόνος καὶ γιὰ τὴν ὄφελήσει. Τὸ ἐξεταστικὸ του βλέμμα γυρέβει τὶς πληγὲς γιὰ νὰ τὶς γιατρέψει. Καταδικάζει, περιφρονεῖ, μαστιγώνει, τιμωρεῖ τὸν ἔνοχο, γιὰ νὰ τὸν κάμει νὰ μετανοιώσει. Εἶναι θλιμένος γιὰ ὅ,τι κάνει, ἀλλὰ νομίζει χρέος του νὰ τὸ κάνει. Ἀναγνωρίζει τέτοιο

δικαίωμα στον έαφτό του, γιατί νοιώθει πώς ή φιλοπατρία του είναι μεγάλη, όσο και ή διαγνωστική του δύναμη.

Τήν πολιτεία τή θέλει δίκαιη, νάναι ό νόμος τó κοινωνικό θεμέλιο. Στη λέξη Νομαρχία δίνει τή σημασία, πώς πρέπει νά άρχει ό νόμος και όλοι νά ύποτάζονται στην προσταγή του, νά είναι ίσοπολιτεία. Οί ιδέες του είναι κοινωνιστικές. Μισεί τó χρυσάφι σαν αίτία κάθε κακοϋ. Κατακρίνει τόν πλούσιο και συμπονεϊ τόν φτωχό. Τó αίώνιο ρώτημα τής κοινωνικής άδικίας τόν βασανίζει: «Γιατί ό πλούσιος νά τρώγει, νά πίνει, νά κοιμάται, νά ξεφαντώνει, νά μήν κοπιάζει και νά όρίζει, και ό φτωχός νά ύπόκειται, νά κοπιάζει, νά δουλέβει πάντα, νά κοιμάται καταγής, νά διψά και νά πεινά;» 'Ο κόσμος άγωνίζεται με ιδρωτα και μ' αίμα ως τά σήμερα νά βρει μιάν άπόκριση στο τρομερό άφτό ρώτημα.

Είναι περίεργο πώς ό έξυπνος άφτός άνθρωπος, πού ένοιωθε κι' αγαπούσε τόν λαό, πού τόν συμπονούσε για τήν κακοπάθεια του και πού έγραψε με σκοπό νά τόν φωτίσει, δέν μεταχειρίστηκε τήν καθαρή λαϊκή γλώσσα σαν φραστικό του όργανο.

Έσκυψε με προσοχή και με συμπάθεια στους ταπεινούς και στους άδικημένους, στοχάστηκε με ποιό τρόπο μπορούσαν νά πάψουν τά βάσανά τους, κι' άποφάσισε νά χτυπήσει όσους έκρινε υπαίτιους τέτοιας δυστυχίας. Στο τέλος του βιβλίου ύπάρχει ένας διάλογος του συγγραφέα με δυό φίλους του. 'Ο ένας λέει: «Και ποιόν άφησε άβριστον; Βασιλιάδες, αρχιεπισκόπους, έβγενείς, πλουσίους». 'Ο άλλος φίλος έξηγει πώς μπόρεσε νά πει ό συγγραφέας πολλά πράγματα σ' ένα μικρό βιβλίο. Είναι αλήθεια πώς ό 'Ανώνυμος Έλληνας έχει τó χάρισμα τής συντομίας. Τά λέει όρθά-κοφτά, σταράτα, με λίγα λόγια και ή παραστατική διαλεχτική του δέν ξεμακραίνει ποτέ άπό τήν αλήθεια και τή λογική. 'Ο,τι γράφει είναι άπό τήν προσωπική του αντίληψη, άπό τήν άποθήκη τής μνήμης του, άπό τó θερμοκήπιο τής ψυχής του. Τó βιβλίο του γεννήθηκε άπό τή μελέτη κι' άπό τήν πείρα τής ζωής κ' οί γνώμες του πάντα ξεκινούν άπό τόν αισθηματικό του κόσμο.

'Οδηγός του είναι ό Ρήγας. Είναι θρεμένος με τά όνειρά του. 'Αγαπά τόν ήρωα και θαβμάζει τόν μάρτυρα, όσο μισεί τόν καταδότη του. Δέν έχει άλλο ιδανικό κι' άλλη πίστη.

'Η Νομαρχία μοιάζει σαν ένα προανάκρουσμα τής έλληνικής επανάστασης. 'Ο άγνωστος συγγραφέας όσο θλιμένος είναι για τήν κακή τύχη τής πατρίδας του, άλλο τόσο πιστέβει στην ανάστασή της, γιατί νοιώθει τις βαθύτερες δυνάμεις τής φυλής και ξέρει πώς ό Έλληνας είναι άξιος, ανώτερος και δυνατότερος άπό τόν βάρβαρο τύραννο. «Είναι αδύνατον οί έλληνικές ψυχές νά κοιμηθούν πλέον εις τήν ληθαργίαν τής τυραννίας». «Ταχέως

ή σάλπιγξ τῆς ἐλευθερίας θέλει ἀντιβουίσει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γῆν». «Ὁ λαμπρὸς ἦχος τῶν ἀρμάτων θ' ἀκουσθεῖ, θὰ κατατροπωθεῖ ὁ τύραννος, καὶ γλήγορα». Ἔτσι, πρὶν ἀπὸ δεκαπέντε χρόνια, προφητέβει τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, ὅπως κι' ὁ Βολταῖρος εἶχε προφητέψει τὴν γαλλικὴν ἐπανάσταση, λίγα χρόνια προτῆτερα.

Πρὶν κηρύξει ὁ Σολωμὸς «κλεῖσε μέσα στὴν ψυχὴ σου τὴν Ἑλλάδα...», ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦταν γεμάτος ἀπὸ τὴν ἀγάπη τῆς. Ὁ νοῦς του ἦταν φωτεινός, ἡ ψυχὴ του ὀλοζώντανη, ἡ καρδιά του ἀνήσυχη, καὶ γιὰ τοῦτο, ὕστερ' ἀπὸ ἐνάμισο αἰῶνα, τὸ βιβλίον του μᾶς συγκινεῖ, ὅσο θὰ συγκινοῦσε τοὺς σκλάβους ἀδερφούς μας, ἂν τὸ διάβαζαν... γιὰτὶ δὲν τὸ διάβασαν. Τ' ἀντίτυπα, μόλις ἔφτασαν στὰ Γιάννενα, τὰ κατάστρεψε κάποιος προνοητικὸς φίλος τοῦ συγγραφέα, ἐπειδὴ ἔγινε λόγος κ' ἔμαθε ὁ Ἀλῆ Πασᾶς, πὼς θὰ κυκλοφοροῦσε στοὺς ραγιάδες μιὰ ἐπαναστατικὴ φυλλάδα. Ἐλάχιστ' ἀντίτυπα σώθηκαν, κ' ἔτσι τὸ ἔργο πῆγε χαμένο γιὰ τοὺς πολλοὺς ποὺ ὁ συγγραφέας ἤθελε νὰ διδάξει, νὰ νουθετήσῃ, νὰ ἐμψυχώσῃ. Δὲν ξέρουμε ἂν τὸ ἔργον διαβάσει κάποιος σημαντικὸς Ἕλληνας τοῦ καιροῦ ἐκείνου: ὁ Καποδίστριας, ὁ Κοραῆς, ὁ Σολωμὸς, ὁ Κάλβος, ὁ Τερτσέτης, κι' ἄλλοι. Ἀλλὰ κι' ἂν ἐκυκλοφόρησε σὲ πολὺ στενὸ κύκλο, κι' ἂν εἶχε γιὰ τοῦτο μικρὴ ἐπίδραση, ὅμως μένει πάντα σὰν ἓνα ἱστορικὸ τεκμήριον, σὰν ἓνα ἐθνικὸ κληροδότημα.

Οἱ σημερινοὶ ἀναγνώστες μποροῦν νὰ φανταστοῦν τὸν συγγραφέα ὅπως τὸν νοιῶθουν νὰ διαγράφεται ἀνάμεσα στὶς ὀλοζώντανες σελίδες τοῦ βιβλίου του, κ' ἐγὼ θέλω νὰ τὸν πιστέβω σὰν ἓναν ἄνθρωπον στοχαστικὸ καὶ γενναϊόψυχο, ποὺ ἀντικρῶζοντας τὸ πολυβασανισμένον γένος τῶν Ἑλλήνων εἶχε μιὰν ἀληθινὴν κι' ἀσάλεφτην πίστην στὴ ζωντάνια του, ποὺ θὰν τὸ κάναε μιὰ μέρα νὰ ξεπεράσῃ τὴν σκλαβιά καὶ νὰ χαρεῖ, ξαναγεννημένο, τὴν λεφτεριά του.

[Δεκέμβριος 1948]

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΙΓΟΥΡΟΣ

ΝΙΚΟΥ Α. ΒΕΗ

ΕΡΕΥΝΕΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

ΓΥΡΩ ΣΤΗΝ «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ»,

ΚΑΙ ΤΟΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΤΗΣ

Χινόπωρο τοῦ 1908. Παιδί, μαθητούδι, γνώρισα τὸ τρανὸ τοῦτο βιβλίον¹ καὶ πρωτόβγαλτος ἐρευνητῆς τῶν ἱστορικῶν τῆς φυλῆς μας στοχαστικὰ - στοχαστικὰ τὸ μελέτησα στὰ Μετέωρα, στὴν ἀπόκρημνη Μονὴ τῆς Ἁγιά - Τριάδας².

Ἀπὸ τότε περάσανε σαράντα ὀλόκληρα χρόνια, μὰ μὲ χαρὰ καὶ συγκίνηση ξαναγυρίζω πάλι στὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», ποὺ ποτὲς ἀπὸ τότε δὲν τὴν παραμέρισα. Θυμοῦμαι κιόλας, τώρα στὰ γεροντάματα, πολὺ ζωηρὰ ἀκόμη, τ' ὀλοψυχο ἀναγάλιασμα, ποὺ κυρίεψε τὰ νιάτα μου, ὅταν μ' ἐντολὴ τῆς Βυζαντιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῆς Βαυαρικῆς Ἀκαδημίας καταγράφοντας τὴ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς τῆς Ἁγιά - Τριάδας, ἀνεπάνταχα βρῆκα ἓνα σταχωμένο ἀντίτυπο τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» μὲ πολλὰ σημάδια στὸ κείμενό της, γραμμένα ἄλλοτε μὲ μαῦρο, ἄλλοτε μὲ κόκκινο μελάνι³.

Στὸ ἀπάνω μέρος τοῦ τιτλόφυλλου ἐτούτου τοῦ ἀνεχτίμητου βιβλίου διαβάζουμε: «Ἐκ τῶν τοῦ Παΐσιου Σταγῶν καὶ τόδε»⁴. Αὐτὸς ὁ πολὺ γραμματισμένος, πολὺ ἐνάρετος καὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀληθινὸς κι' ἀκούραστος δουλευτῆς, μοῦ εἶναι πολὺ γνωστὸς καὶ συμπαθητικὸς. Κρατοῦσε ἀπὸ

1. Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητῆ μου Σ. Π. Λάμπρου, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα, Ἀθήνα 1892, σ. 190, βλ. καὶ παρακάτω.

2. Νίκου Ἀ. Βέη, Ἐκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς Μοναῖς τῶν Μετεώρων κατὰ τὰ ἔτη 1908 καὶ 1909. Ἀθήνα 1910.

3. Πρβλ. παρακάτω, σελ. 10*.

4. Σταγοὶ εἶναι τὸ παλιότερο ὄνομα τῆς Θεσσαλικῆς Καλαμπάκας.

τὸν Κλινοβό, τὸ λεβεντοχώρι τ' Ἀσπροπόταμου. Στὴν ἀρχὴ ἔκαμε διάκος τοῦ δεσπότη τῆς Λάρισας Μελέτιου Δ' στὰ 1784, μῆνα Μάη, στὶς 12, χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Σταγῶν¹ κ' ἐκυβέρνησε προσωπικὰ αὐτὴ τὴν ἐπισκοπὴ ὡς τὰ 1798 περίπτου. Τότε μὲ πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ ἀπόφασις πῆγε στ' Ἀγιονόρος καὶ σύστησε στὶς Καριῆς ἓνα σκολεῖο, καὶ στὰ 1798 ἀπάνω-κάτω στάλθηκε πατριαρχικὸς ἑξαρχὸς στὴν Πελοπόννησο καὶ ξεχωριστὰ στὴ Μάνη². Στὰ 1808 παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ἐπαρχία Σταγῶν, ὅχι ὅμως κ' ἀπὸ τὴν ἀρχιερωσύνη του³. Στὰ 1809, μῆνα Νοέβρη, στὶς 28, διωρίστηκε Σκολάρχης τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σκολῆς, «κατ' ἐκλογὴν ἀρίστην καὶ ἀναγκαίαν», ὅπως λέγει τὸ σκετικὸ γράμμα τοῦ Πατριάρχου τῆς Πόλης Ἱερεμία Δ'⁴. Στὰ 1816, μῆνα Αὐγούστο, στὶς 21, προβιβάστηκε στὴν μητροπολιτικὴ ἐπαρχία Σηλυμπριάς⁵ καὶ τὸ Μάρτη τοῦ 1818 ἀνέβηκε ἄθελά του στὸν ὑψηλὸ ἐκκλησιαστικὸ θρόνον τῆς Φιλιππούπολης⁶, ὅπου καὶ πέθανε στὸ τέλος τοῦ 1821 ἢ τὸ Γενάρη

1. Βλ. στὸ ἴδιο μέρος 55, 58-59, 60 καὶ Νίκου Α. Βέη (Bees), Σύνταγμα ἐπιγραφικῶν μνημείων Μετεώρων καὶ τῆς περίξ χώρας μετὰ σχετικῶν ἀρχαιολογημάτων (Ἀνατύπωσις ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Βυζαντις» Τόμος Α'). Ἀθήνα 1909, σελ. 562 - 565, 593 - 594 (πρβλ. καὶ τὸ περιοδικὸ «Βυζαντις», Τόμος Β', τεύχος Α' - Β'). Κοίταξε καὶ τὴν παρακάτω ὑποσημείωσις— Γιά τὸν ἐπίσημον αὐτὸν ἀρχιερέα, τὸν Κλινοβίτη Παῖσιο, ἐτοιμάζω ξεχωριστὴ μελέτη.

2. Βλ. παρακάτω, σ. 11 κ. ἐξ., ὑποσημ. 1. —Στὰ 1803 καὶ βραδύτερα ἀναφέρεται δεσπότης Σταγῶν ὁ Γαβριήλ, ποὺ κρατοῦσε ἀπὸ τὸ χωριὸ Λοτζέτζι τῆς Ἡπείρου βλ. Σ. Π. Λάμπρο, «Νέος Ἑλληνομνημῶν» τόμος Β' (1905) σ. 95 - 96, τόμ. ΙΑ' (1914) σ. 11 - 15. Πρβλ. καὶ τὸ βιβλίον «Κατάλογος σπανίων βιβλίων τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας πωλουμένων ἐν Ἀθήναις παρὰ Π. Λάμπρου» Ἀθήνα 1864, σ. 41, ἀρ. 124. «Θεολογία», τόμος ΙΔ' (1936) σ. 137 - 140.

3. Βλ. Ν. Γιαννόπουλου, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας. Η' Σταγῶν, στὴ «Θεολογία», τόμ. ΙΔ' (1936) σ. 137 - 139, «Ἡπειρωτικὰ χρονικά», τόμ. Ε' (1930) σ. 76 κτ. Πρβλ. καὶ «Θρακικά», τόμ. Θ' (1938) σ. 419 - 421.

4. Μ. Γεδεών, Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Κωνσταντινούπολη 1883, σ. 185 - 187. Β. Α. Μυστακίδου, Περὶ Κουρουτσεσμέ, ἱστορικαὶ σελίδες. Κωνσταντινούπολη 1885, σ. 49, καὶ στὸ βιβλίον «Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. ΙΒ' (1936) σ. 229.

5. Μ. Γεδεών, στὸ ἴδιο μέρος, σ. 186. Μιλτ. Σταμούλη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Θράκης, στὰ «Θρακικά», τόμ. ΙΔ' (1940) σ. 169, 234, ὑποσημ. 1.

6. Πῶς ἔγινε δεσπότης τῆς Φιλιππούπολης μᾶς τὸ ἱστορεῖ ὁ ἴδιος σ' ἓνα τοῦ βιογραφικὸ σημείωμα· βλ. Κ. Μυρτίλου Ἀποστολίδου, Ὁ ἀπὸ Σηλυβρίας Φιλιππουπόλεως Παῖσιος, στὰ «Θρακικά», τόμ. Γ' (1932) σ. 17 - 35, καὶ ξεχωριστὰ σ. 24 - 27. Τὸ ἴδιο βιογραφικὸ σημείωμα τὸ βλέπετε γραμμένο στὸ δεξιὸ ποθόλιον τοῦ Μοναστηριοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων κοντὰ στὸν Κλινοβό.

του 1822 (πρωτύτερα ἀπὸ τὶς 25 αὐτοῦ τοῦ μήνα)¹. Μὲ τὴ διαθήκη του² ὁ καλὸς αὐτὸς δεσπότης ἀφῆκε πολλὰ κληροδοτήματα στὴν ἐπαρχία Σταγῶν, στὰ σκολειά της καὶ στὰ μοναστήρια της. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ βιβλία του, χειρόγραφα καὶ τυπωμένα, κι' ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καὶ τὴν «Ἑλληνική Νομαρχία», ἀφῆκε στὴ Μονὴ τῆς Ἁγιά - Τριάδας τῶν Μετεώρων³.

Τὰ σημάδια, ποὺ ὁ δεσπότης Παΐσιος, ἔγραψε στὰ περιθώρια τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» διαβάζοντάς την στὸ δικό του ἀντίτυπο, εἶναι μερικὰ ἐπιφωνήματα: οἴμοι, φεῦ. Μερικὲς προστακτικὲς: ὄρα, πολλές φορές μὲ παραπομπὲς σὲ σελίδες, Πρόσχες, μερικὰ διορθώματα σκετικὰ μὲ τὴν ὀρθογραφία καὶ τὴ στίξη. Ἐπειτα ὁ δεσπότης Παΐσιος μὲ μαῦρο μελάνι⁴, δῶ κ' ἐκεῖ, ἀγωνίζεται—χωρὶς καλὰ - καλὰ παντοῦ νὰ τὸ κατορθώνει - νὰ διαγράψει λέξεις ἢ καὶ ὀλόκληρες ἀράδες, ποὺ περιέχουνε λόγια κακὰ γιὰ τὸν ἀνώτερο κληρὸ⁵. Ἐτσι μποροῦμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὸν Παΐσιο, τὸν ἀρχιερέα τῶν Σταγῶν, τῆς Σηλυμπριάς καὶ τῆς Φιλιππούπολης, ὡς τὸν πρῶτο γνωστὸ μας σκολιαστὴ τῆς «Νομαρχίας τῆς Ἑλλάδος». Γενικὰ πιστεύω, πὼς ὁ δεσπότης Παΐσιος, ἂν καὶ ἦτανε καλὸς πατριώτης, κι' ὅσο λίγοι τότε γραμματισμένος, ἢ ἐπαναστατικὴ «Ἑλληνική Νομαρχία» καθόλου δὲν θὰ τοῦ εἶχε ἀρέσει· γιὰ αὐτὸς πικραμένος ἀπὸ τὶς συμφορὲς τῆς Ἐπανάστασης τοῦ Ὁρλώφ κι' ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἀκολουθώντας πιστὰ τὴν τότε πατριαρχικὴ πολιτικὴ, ἦταν ἀντιδραστικός. Οὔτε ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ποὺ γύρευε ἀνάμεσα σὲ ἄλλα τὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση κάθε λαοῦ, οὔτε τὰ φιλελεύθερα κηρύγματα τοῦ Μεγάλου Κορσικανοῦ, οὔτε τὸ μαρτυρικὸ κίνημα τοῦ συντοπίτη του, τοῦ Θεσσαλοῦ Ρήγα, ἀλλάξανε τὴ συντηρητικὴ ψυχὴ τοῦ δεσπότη μας. Καὶ στὰ 1818 χωρὶς ντροπὴ μᾶς ἱστορεῖ στὸ βιογραφικὸ του σημείωμα⁶ ὁ γέρος Παΐσιος—νεοχειροτόνητος τότε μητροπολίτης τῆς Φιλιππούπολης—πὼς ὀλόγυρα στὰ 1797]8, σταλμένος ἀπὸ

1. Βλ. Κ. Μυρτίλου - Ἀποστολίδη, ὅπου παραπάνω, σ. 17 - 35. Πρβλ. καὶ «Θρακικά», τόμ. Δ' (1933), σ. 363 - 364, τόμ. Η' (1937) σ. 186. Μιλτ. Σταμούλη, στὸ ἴδιο μέρος, σ. 184.—Διάδοχος τοῦ Παΐσιου στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Φιλιππούπολης, χειροτονήθηκε στὰ 1822, μῆνα Γενάρη, στὶς 25, ὁ μέγας Πατριαρχικὸς πρωτοσύγγελος Σαμουήλ, ποὺ ἔπειτα γίνηκε ἐπίσκοπος Ἐλασσώνας κ' ἔπειτα Αἰγίνας (+1871) βλ. Χρυσόστομου Μπούα, στὴ «Θεολογία τόμ. ΙΔ' (1936) σ. 257 - 261, 348 - 352, τόμ. ΙΕ' (1937) σ. 262 κπ.

2. Γραμμὴν στὰ 1818, βλ. Νίκου Α. Βέη (Bees), Σύνταγμα ἐπιγραφικῶν μνημείων Μετεώρων, σ. 564 - 565.

3. Στὸ ἴδιο μέρος, σ. 564 - 565.

4. Πρβλ. παραπάνω, σ. 8

5. Βλ. παρακάτω, σ. 10 - 11

6. Πρβλ. παραπάνω, σ. 9

τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, πῆγε ἔξαρχος στὴ Μάνη ν' ἀντιδράσει κατὰ τοῦ Δήμου καὶ Νικολοῦ Στεφανόπολη¹ καὶ τῶν ἄλλων πραχτόρων τοῦ Ναπολέοντα², καὶ νὰ πείσει τοὺς Μανιάτες νὰ μὴ σηκώσουν τὰ ὄπλα κατὰ τοῦ σουλτάνου, παρὰ νὰ μείνουν ἡσυχοί³. Κι' ὅταν ἄρχισε τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντη στὴ Μολδοβλαχιά, ὁ Παῖσιος σύναξε τοὺς πρόκριτους χριστιανοὺς τῆς Φιλιππούπολης, τοὺς διάβασε τὰ πατριαρχικὰ γράμματα κ' ἔλαβε «παρ' αὐτῶν τὰ πιστὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις αὐτῶν ἐγγυήσεως, οἷτινες εἶναι ὅλοι πιστοὶ ραγιαδες καὶ σκλάβοι τοῦ ὑψηλοτάτου δουβλετίου καὶ φυλάττουσιν ὡς δόγμα πίστεως τὴν πρέπουσαν εὐπείθειαν καὶ πᾶσαν ὑποταγὴν καὶ τὸ σατακάτι [=τὴν πίστιν] εἰς τὸν γαληνότατον, δικαιοτάτον, κραταιότατον καὶ εὐσπλαχνικότατον ἡμῶν ἄνακτα, ὡσὰν ὅπου ἐν ταύτῃ τῇ ἐποχῇ ζῶσιν ἐν ἀνέσει καὶ ἐλευθερίᾳ εἰς ὅλα τοὺς τὰ χρειώδη» («Θρακικά», τόμ. Γ', 1932, σ. 28). Ὁ ἀρχιερέας Παῖσιος, ποὺ γιὰ δαῦτον γίνεται δῶ λόγος, δὲν εἶχε βέβαια τὴν καρδιὰ τοῦ Γερμανοῦ τῶν Παλαιῶν Πατρῶν οὔτε τοῦ Ἀνθίμου, ἐπίσκοπου Ἑλους, καὶ πολὺ ὀλιγώτερο δὲν εἶχε τὴν καρδιὰ τοῦ Παπαφλέσα. Γιὰ ὅ,τι δὲν ἔκανε γιὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἄς εἶναι ὁ δεσπότης Παῖσιος συχωρεμένος ἀπὸ τὸ Θεό!

Ὡστόσο ὁ δεσπότης Παῖσιος, δὲν ἔκαψε τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» ὅπως γι' ἄλλα βιβλία ἔκαναν ἄλλοι φανατικοὶ κληρικοί. Αὐτός, ποὺ ἀγαποῦσε τὰ βιβλία, ἀφῆκε στὴ βιβλιο-

1. Βλ. Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce, pendant les années 1797 et 1798. Λοντίνο 1800. Πρβλ. καὶ Spyridion Pappas, France et Grèce. (La petite Histoire). Παρίσι (χωρὶς χρονολογία), σ. 11, 65, ὑπόσημ. 1.

2. Στὰ ἴδια μέρη, πρβλ. καὶ Σπ. Π. Λάμπρου, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα. Ἀθήνα 1892, σ. 20 κ.έ., 196.

3. Βλ. «Θρακικά», τόμ. Γ' (1932) σ. 25 - 26, «... Χρείας κατεπειγούσης καθ' ὑψηλὴν ἐπιταγὴν τοῦ βασιλείου κράτους πρὸς τὴν ἀγιωτάτην ἐκκλησίαν ἀπεστάλην ἔξαρχος εἰς Πελοπόννησον καὶ Λακωνικὴν, λέγω τὴν Μάνην, καὶ περιῆλθον ταύτας κατὰ πόλεις καὶ κωμοπόλεις δι' ὑψηλοῦ βασιλικοῦ ὀρισμοῦ καὶ γραμμάτων πατριαρχικῶν συνοδικῶν, διδάσκων καὶ στηρίζων τὸν χριστεπώνυμον λαὸν καὶ ὑποτελῆ ἐπὶ εὐνομίᾳ, εἰρήνῃ καὶ ὀφειλομένη ὑποταγῇ εἰς τὸ βασιλεῖον κράτος· καθότι τότε ὁ ἐκ γῆς καὶ χαμέρπων ἀνυψωθείς Γάλλος Ναπολέων Μπονεπάρτης, δυνάστης καὶ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, ἀντινόμως ἀναγορευθεὶς, κατεπάτησε καὶ κατεκυρίευσεν ἱκανοὺς τόπους τῶν πέριξ ἐκεῖσε βασιλείων, ἐπέπλευσε δὲ καὶ εἰς Αἴγυπτον. Στρατοπεδεύσας καὶ κρατήσας κάκεινης καὶ δι' οἰκείων κατασκόπων καὶ σκευωριῶν ἐνέτεινε τὰ δολερὰ αὐτοῦ δίκτυα τῆς ταραχῆς καὶ ἀποστασίας καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Λακωνίᾳ. Τῆς θείας δὲ προνοίας ἄλλα βουλευομένης τὰ κατ' ἐκεῖνον τὸν χῶρον ἢ ὡς ἐκεῖνος ἠνύοει, εἰρήνη πάλιν καὶ εὐνομία ἐγένετο ἐν τῷ Πελοποννησιακῷ καὶ Λακωνικῷ λαῷ καὶ ἡ πρέπουσα ὑποταγὴ καὶ φορολογία ἐπὶ τὸ βασιλεῖον κράτος...».

θήκη του ὁμορφα σταχωμένο ἓνα τύπωμα ἐπαναστατικό καὶ σὲ πολλές σελίδες ἀντικληρικό, τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», γιὰ νὰ διαβαστῆ κι' ἀπὸ μᾶς, τὰ πνευματικὰ παιδιὰ του.

Δυὸ φορές διάβασα τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» στὴν Ἁγιά—Τριάδα ἀπὸ τὸ σκολιασμένο ἀντίτυπο τοῦ δεσπότη Παΐσιου. Κράτησα ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀντίτυπο καὶ σημειώσεις, ποὺ πολὺ μοῦ χρησιμέψανε στὴ ζωὴ μου.

Βερολίνο 1914, μῆνα Μάρτη. Μίλησα μαζί με τὸν ἀξέχαστο Ἰωνα Δραγούμη γιὰ τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», ποὺ τὴν εἶχε διαβάσει.

Βερολίνο, 1921, 25 τοῦ Μάρτη. Ὁμιλία μου στὸ «Δημοκρατικὸ Σύλλογο τῶν Ἑλλήνων» γιὰ τὸ Ρήγα Βελεστινλή—Φεραῖο καὶ τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία».

1926 — 1946. Στὰ πανεπιστημιακὰ μου μαθήματα καὶ φροντιστήρια, στὶς ὁμιλίες μου στὸ Διδασκαλεῖο τῆς Μέσης Παιδείας, στὴν Ἀνώτατη Σκοιὴ γιὰ τὴ Μόρφωση τῶν Κυριῶν καὶ Δεσποινίδων συχνότατο θέμα ἦταν ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία». Ἔτσι γνωρίστηκε ἡ νεολαία τοῦ λαοῦ μας μετὰ τὸ περίφημο βιβλίο.

1940 — 1941. Στὴ Βόρειο Ἡπειρο, τομεάρχης τῆς Πνευματικῆς Ἐπιστράτευσης στὴν περιοχὴ Ἀργυρόκαστρο—Δέλβινο—Χειμάρρα. Στὰ Γιάννενα ψαξίματά μου γιὰ πρόσωπα σκετικὰ μετὰ τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία».

1942 — 1943. Ἐνα κρυφὸ σκολεῖο μου δουλεύει νὰ κρατήσῃ ψηλὰ τὴν ἀγάπη τῆς Λευτεριάς καὶ τῆς Πατρίδας τὰ τεφαρίκια. Σ' αὐτὴ τὴ χρονιά τῆς μαύρης Κατοχῆς τ' ἀλφαβητάρι καὶ τ' Ἁγιο προσευχητάρι τοῦ κρυφοῦ μου σκολεῖου στάθηκε τὸ βιβλίο, ποὺ σὲ δαῦτο γλυκοσκύβεις, καλὲ διαβαστὴ μου!

«Καταχωνιασμένο Θησαυρὸ» νομάτισαν ὠραία τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» τὰ λαμπρὰ παλληκάρια καὶ τὰ κοράσια μετὰ τὴν ἀντρίκια τους ψυχὴ, ὅπως ἦταν οἱ φοιτητὲς τοῦ Κρυφοῦ μου Σκολεῖου, ποὺ τὰ βάραινε ὁ βραχνὰς τῆς σκλαβιάς, μὰ τὰ ψύχωνε ἡ ἐλπίδα τῆς λευτεριάς. Στὶς ἡμέρες τῆς Κατοχῆς κάθε κατεβατὸ τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας» στάθηκε ἔθνικὸ ἀρμάτωμα γιὰ τὰ γύρω του βλαστάρια τῆς Ἑλλάδας. Κι' ὅταν διαβάζοντας φτάσαμε στὸ τέλος τοῦ φλογεροῦ βιβλίου —Λαμπρογιόρτια τοῦ 1943— οἱ μαθητὲς τοῦ Κρυφοῦ Σκολεῖου, ὅλοι βροντοφώνησαν «ὡς τὰ οὐράνια»: Ζήτω ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων

εἰς αἰῶνας αἰώνων, γένοιτο, γένοιτο, —ὅπως ἴσια-ἴσια τελειώνει ἡ Ἑλληνικὴ Νομαρχία¹.

1944, μῆνας Μάης, ἡμέρα πρώτη. Ἡ ταπεινότητά μου παρουσίαζε σὲ δημόσια συνεδρίαση τῆς Ἀκαδημίας² τὴ μελέτη τοῦ μαθητῆ της Κώστα Α. Παπαχρίστου γιὰ τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», ποὺ θὰ τυπωθῆ στὰ Byzantinisch — Neugriechische Jahrbücher. Ἡ σκετικὴ ἀνακοίνωσις ἐσυγκίνησε καὶ τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς καὶ τὸ λαό, ποὺ θέλησε ν' ἀκούσει τὴν ἀνακοίνωσις τούτη.

1948, μῆνας Γιούνης, ἡμέρα 12. Ὁμιλῶντας σ' ἔχταχτη Συνεδρίαση τῆς Ἀκαδημίας με θέμα «Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς-Φεραῖος κατὰ νεωτέρας ἐρεύνας» πρωτάρχισα τὸ λόγο σκετικὰ με τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία».

Ἔτσι μπορῶ νὰ δικαιολογήσω, πῶς σαράντα ὀλόκληρα χρόνια ἀγωνίστηκα με τὴ μικρὴ δύναμή μου νὰ κάμω γνωστὸ αὐτὸ τὸ βιβλίον, ποὺ ξανατυπώνεται σύγκαιρα με τὶς πιὸ θλιβερὲς ἡμέρες τῆς Φυλῆς μας. Καὶ ξανατυπώνεται, με τὴ φωτισμένη πρωτοβουλία τοῦ μαθητῆ μου Γ. Βαλέτα, τὸ βιβλίον τοῦτο καὶ πάλι γιὰ τὸν ἴδιον σκοπὸν, γιὰ νὰ ξυπνήσει, νὰ φωτίσει καὶ φρονηματίσει τ' ἀκέρια παιδιὰ τῆς Ἑλλάδας, τὴ χρυσὴ ἀπαντοχὴ τῆς γλυκειᾶς κι' ἀπέθαντης Πατρίδας.

* * *

Ἀνάμεσα στὴν Ἐθνικὴ μας προεπαναστατικὴ βιβλιογραφία ἡ ἀνώδυμη «Ἑλληνικὴ Νομαρχία», γραμμὴν στοχαστικὰ με πάθος ἀσύγκριτο, παίρνει—χωρὶς ἄλλο—μιὰ ξεχωριστὴ θέση καὶ πρέπει νὰ στολίζει κάθε Ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη, νὰ βρίσκεται στὸ σπίτι κάθε Πατριώτη.

Τὸ βιβλίον εἶναι γραμμὸν ἀποκλειστικὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ μόνο γι' αὐτούς³. Κι' εἶναι ἀφιερωμένο⁴ «Εἰς τὸν τύμβον τοῦ

1. Σελ. 246.

2. Βλέπε «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», Τόμ. ΙΘ' (1948) σελ. 303 - 307. Πρβλ. καὶ «Νέα Ἑστία», τόμ. ΜΒ' (Γιούλ.-Δεκ. 1947) σελ. 1452 κι' ἔπ.

3. Βλ. σ. 242 καὶ σ. 257 - 265, ὅπου «Διάλογος ἀναμεταξὺ τοῦ Συγ[γ]ραφέως καὶ τῶν δύο φίλων του Σ. καὶ Κ.» (ὅπου ὁ διαβαστὴς βρίσκει πολλὰ σκετικὰ με τὴ σύνταξιν τοῦ βιβλίου).

4. Γι' ἄλλα ἀφιερῶματα στὸ Ρήγα βλ. τὴν πραγματεία μου «Γεωργίου Λασσάνη ἀφιερῶματα εἰς τὸν Ρήγα Βελεστινλῆν - Φεραῖον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ θανόντας» στὴ «Νέα Ἑστία», τόμ. ΚΒ' (Γενάρ.-Γιούνης 1939) σελ. 86 - 96.

μεγάλου και άειμνήστου Ρήγα, τοῦ ὑπέρ τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος ἐσφαγιασθέντος, χάριν εὐγνωμοσύνης τὸ πονημάτιον τόδε ὡς δῶρον ἀνατίθησι. Ἐναφανῆναί τις ἐκ τῶν ἡμετέρων ὀστέων ἔκδικος (Birg.)»¹. Ὁ Βιργιλιανὸς αὐτὸς στίχος (Exoriarie aliquis nostris ex ossibus ultor), ἀπὸ τὴν Αἰνειάδα, (IV, 625), μαζί με τὰ προφητικά σαλπίσματα τοῦ Ἰεζεκιήλ (κεφ. ΚΖ'), με τὰ κηρύγματα τῶν Γάλλων δημοκρατικῶν, στὴ Ζάκυθο στὰ 1797, καὶ τοὺς στίχους τοῦ Ἀντώνιου Μαρτελλάου, νὰ πρέπει, ἴσως, νὰ λογαριασθεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα αὐτὰ συστατικά γιὰ τὴ Σολωμικὴ στροφή²;

*Ἄπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά!*

Ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς ἐσημείωσε³, πὼς ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» ἐτυπώθηκε ὄχι στὴν Ἰταλία, ὅπως ἀναφέρεται στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου⁴, ἀλλὰ στὸ Amsterdam τῆς Ὀλλανδίας. Αὐτὸ εἶχε στὶς ἀρχὲς παραδεχτῆ κι' ὁ μακαρίτης Κ. Ν. Σάθας⁵. Προσωπικὰ πιστεύω, πὼς ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» τυπώθηκε στὸ Λιβόρνο στὰ 1806, μὰ τὰ περιεχόμενά της κατὰ τὸ μεγαλειότερό τους μέρος εἶχανε συνταχτῆ — καθὼς μοῦ φαίνεται— δυὸ - τρία χρόνια πρωτύτερα⁶. Παραβάλλοντας κιόλας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα ἐνὸς Ἑλληνικοῦ βιβλίου⁷, ποὺ τυπώθηκε στὰ 1806 στὸ Λιβόρνο, στὸ τυπο-

1. Βλέπε κι' ὅσα γιὰ τὸ στίχο τούτου σημειώνει ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις στὴν ἐκδοσὴ του τῆς Αἰνειάδας (τόμ. Α', Πετρούπολη 1791) σελ. 320, 325.

2. Βλέπε Νίκου Α. Βέη (Bees), Ἡ καταγωγὴ τῶν στίχων τοῦ Σολωμοῦ «Ἄπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά», στὴ «Νέα Ἐστία», τόμ. ΚΕ' (Γεν.-Γιούνης 1940) σελ. 336 - 344. Πρβλ. καὶ «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμ. ΚΘ' (1944) σελ. 301.

3. Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Τόμ. Β' Ἀθήνα 1857, σελ. 140 - 41.

4. Βλ. παρακάτω στὸ μελέτημά μου ἐτοῦτο.

5. Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Ἀθήνα 1868, σελ. 539.

6. Πρβλ. Νίκου Ἀ. Βέη, Καλβικὰ Μελετήματα. Στὴ «Νέα Ἐστία», τόμ. ΜΒ' (Γιούλ.-Δεκ. 1947) σελ. 66 - 67, ἀριθ. 401. «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμ. ΙΘ' (1944) σ. 300 - 301.

7. Ὁλόκληρος ὁ τίτλος: «Ἰδέα γενικὴ περὶ τινῶν ἰδιοτήτων τῶν σωμάτων, καὶ περὶ τῆς Φύσεως, καὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ θερμαντικοῦ: Ἐράνισμα κατὰ τὸ 1806. Ἐν τῇ Λιβόρνῳ. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Θωμμᾶ Μάζι καὶ Συν.». Πρβλ. Δ. Σ. Γκίνη - Βαλ. Γ. Μέξαν, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863. Τόμ. Α' Ἀθήνα 1939, σελ. 69, ἀρθ. 416. Αὐτὸ τὸ βιβλίον νομίζεται ἀπὸ πολλοὺς ἔργον τοῦ Ἰ. Κωλέττη, πρβλ καὶ Δ. Σ. Γκίνη, στὸ περιοδικὸ «Ἡὼς» περίοδος Β', ἔτος Γ' (1947) ἀρθ. 1 σελ. 23. Ἄγ. Παπακώστα, στὴν ἑφημερίδα «Καθημερινή», 14 τοῦ Γεν. 1948.

γραφείο «Θωμᾶ Μάζι και Συν(τροφίας)», κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας», πιστεύω, πὼς κι' αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἴδιο τυπογραφεῖο τοῦ Λιβόρνου κυκλοφόρησε¹. Ὁ Κ. Ν. Σάθας ἀπὸ τὸ 1869 δέχτηκε, πὼς τὸ βιβλίο, ποῦ γιὰ δαῦτο γίνεται λόγος, δὲν ἐτυπώθηκε στὸ Ἄμστερνταμ, οὔτε στὸ Λιβόρνο, ἀλλὰ στὴν Πίζα².

Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» δὲν εἶναι μόνο ἀφιερωμένη στὸν τάφο τοῦ Ρήγα Βελεστινλή - Φεραίου³, εἶναι στὰ περισσότερα κεφάλαιά της και γραμμένη σύμφωνα μὲ τὶς ιδέες και τὰ σκέδια τοῦ μεγάλου Θεσσαλοῦ.

Ἄν ἐξαιρέσουμε τὴν «Νέαν Ἑλλάδα»⁴, τὸ ἔργο τοῦ Γεωργ. Ζαβίρα, τοῦ Σιατιστινοῦ († 18 Σεπτ. 1804), ποῦ περιέχει βιογραφικὰ τοῦ Ρήγα, ἢ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» εἶναι τὸ ἀρχαιότερο ἑλληνογλωσσὸ κείμενο, ποῦ μᾶς διέσωσε εἰδήσεις⁵ γιὰ τὸν πρωτομάρτυρα. Καὶ ὅσα σκετικὰ μᾶς διέσωσε εἶναι περισσότερο πραγματικὰ παρά ἐνθουσιώδη ρήματα (ὅπως ἤθελε ὁ μακαρίτης καθηγητῆς μου Σπ. Π. Λάμπρος)⁶.

Κατὰ τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» ὁ Ρήγας εἶναι «ὁ ἀξιάγαστος» και «θαυμαστός» «ἥρωας», ὁ «συνεργός» και «πρόδρομος μιᾶς ταχέας ἐλευθερώσεως τῆς κοινῆς πατρίδος μας Ἑλλάδος», ποῦ ἐθυσίασε τὴν ζωὴν του «δι' ἀγάπην της»⁷.

«Αὐτὸς ὁ ἀξιάγαστος ἀνὴρ ἦτον ἐστολισμένος ἀπὸ τὴν φύσιν, μὲ ὅλας τὰς χάριτας τῶν μεγάλων ὑποκειμένων, εὐφυῆς, ἀγχίνους, και ἄοκνος, ὠραῖος τῷ σώματι, και ὠραιότερος τῷ

1. Πρβλ. «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΘ' (1944) σελ. 301.

2. Στὴν ἐφημερ. Τεργέστης «Κλειῶ» ἀρθ. 431 (20]2 τοῦ Ὀχτ. 1869) Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς. Ἀθήνα 1869. Πρβλ. Ἀ. Γούδα, Βίοι παράλληλοι, τόμ. ΣΤ', Ἀθήνα 1874, σελ. 245.

3. Κοίταξε παραπάνω, σελ. 13 - 14.

4. Γεωργίου Ζαβίρα, Ἀνέκδοτα συγγράμματα. Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν θέατρον ἐκδοθὲν ὑπὸ Γεωργίου Π. Κρέμου...». Ἀθήνα 1872, σελ. 522 - 524.

5. Βλ. σελ. 5 - 6, 49 - 53, 249 - 250.

6. Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα, σελ. 100: «Ἐγραψε περὶ τοῦ Ρήγα ὁ Ἰωάννης Κωλέττης ἐν τῇ ἀνωνύμως τῷ 1806 ἐκδοθείσῃ Ἑλληνικῇ Νομαρχίᾳ... Ἀλλὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Κωλέττη περὶ τοῦ Ρήγα γραφόμενα δὲν εἶναι ἱστορικὰ περὶ τοῦ μαρτυρίου εἰδήσεις, ἀλλὰ μόνον ἐνθουσιώδη περὶ αὐτοῦ ρήματα τοῦ συγγραφέως, προβάλλοντος εἰς μίμησιν τὸ παράδειγμα τοῦ μάρτυρος».

7. Βλέπε σ. 5 - 6, 48 - 53, 249 - 250. Βλέπε και «Νέα Ἑστία» τόμ. ΚΕ' (Γεν. -Γιούνης 1939), σελ. 86.

πνεύματι, δίκαιος και εξακολουθως ἀληθῆς φιλέλληνα¹ και φιλόπατρις»².

Εἶναι ἀκόμη ὁ Ρήγας ὁ «ἀείμνηστος Ἕλληνα» ὁ «ἄξιος ἐλευθερωτῆς τῆς Ἑλλάδος», ποῦ «τὸ ἀθῶον αἷμα του προετοίμασε τὴν ταχεῖαν ἐξάλειψιν τῶν βαρβάρων τυράννων και ὀγλήγορα θέλουσι ἐμφανισθῆ βέβαια οἱ ὄπαδοί του. Τότε δὲ θέλομεν ἀποδείξει ἐμπράκτως τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην μας, ὑψώνοντες εἰς τὸ κέντρον τῆς Ἑλευθέρας Ἑλλάδος στεφάνους δόξης και θριάμβους εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ ὡς ἀρχηγοῦ και πρώτου συνεργοῦ».

«Και ποῖος ἀμφιβάλλει — διαβάζουμε στὸ τέλος τοῦ βιβλίου — ὅτι ὁ Ρήγας ἠθέλεν ἐλευθερώσει τὴν Ἑλλάδα, ἂν ἡ φθονερά τύχη μας δὲν ἠθέλεν δανείσει τῆς προδοσίας τὸ μιὰρον ξίφος εἰς τὰς χεῖρας τοῦ σκληροῦ Οἰκονόμου; Ἄλλὰ ἰδοῦ ἄλλος — ἀπ' ἐκείνους ὅπου κρίνουν τὰ πράγματα καθὼς τὰ βλέπουν και ὄχι καθὼς εἶναι — νὰ λέγη: «Αἶ! ἓνας ἦτον ὁ Ρήγας και ἄλλος δὲν εὐρίσκεται. ὦ, πόσον λανθάνεται ὁποῖος ἔτζι στοχάζεται! Ἐγὼ δὲν θέλω νὰ κάμω τοιαύτην ἀτιμίαν τῆς ἀνθρωπότητος, και μάλιστα τοῦ γένους μας, πιστεύοντάς το. Και ἂν μέχρι τοῦ νῦν δὲν ἐφάνη, ὄχι διὰ τοῦτο δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐμφανισθῆ ἐντὸς ὀλίγου; Μόνον οἱ ἀκατάπειστοι, ἄς προσμείνουν νὰ ἰδοῦν εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν τὴν Ἑλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος και τὴν ἐντροπήν τους».

Ἡ αἰσιοδοξία εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ μεγάλου Ρήγα. Τὸ ἴδιο χαρακτηριστικὸ ξεχωρίζεις, διαβαστή μου, και παραπάνω και σ' ὄλο τὸ βιβλίο ἐτοῦτο. Ἔτσι ὁ Ἄνωνυμος ζῆ με τὴν ἐλπίδα, πὼς γλήγορα θ' ἀνάψει τὸ ἐπαναστατικὸ ντουφεκίδι και γλήγορα θὰ ξημερώσει — τί χαρά! — ἡ μέρα τῆς Λευτεριᾶς και τῆς χιλιόκαλης Ἀνάστασης τῆς Φυλῆς. Και φέρνει κι' ἀποδείξεις γι' αὐτό³.

Πατριδολατρεία, φλογερὴ ἀγάπη τῆς Λευτεριᾶς, ἡρωϊκὸ πνεῦμα, πόλεμος μ' ὄλη τὴ δύναμη κατὰ τῶν ἐχτρῶν τῆς πατρίδας και τοῦ μοναρχισμοῦ, χαντάκωμα τῶν ἀτιμῶν ραγιαδῶν, ποῦ γινώνονται ἓνα με τὸν τύραννο, ὄλες οἱ ἐθνικὲς

1. Πατριώτης, φιλόπατρις (αὐτὸ τὸ νόημα ἔχει ἡ λέξη και στ' ἀρχαῖα Ἑλληνικά. βλέπε τὸ σημείωμά μου στὴ «Νέα Ἑστία», στὸν ἴδιο τόμο, σελ. 86, ὑπόσημ. 3.

2. Ἐπειτα ἀπὸ τὴ λέξη αὐτὴ διαβάζουμε: «Ἐξ ἀρχῆς οὖν ἐπιχειρίσθη [ὁ Ρήγας] τὸ ἐμπορικὸν ἐπάγγελμα εἰς ἄλλοτρίαν γῆν...». Φαίνεται, πὼς ὁ Ρήγας στὴν κατάθεσή του στὴ Βιέννη ἐδήλωσε, ὅτι εἶναι ἐμπορος· πρὸβλ. Παν. Στυλ. Μυγιάκου, Ρήγας Βελεστινλῆς ὁ Θεσσαλὸς 1757 - 1798. Ἀθήνα 1935, σελ. 85. Και σ' ἄλλες πηγὲς ἀναφέρεται, πὼς ὁ Ρήγας κάποτε ἦταν ἐμπορος.

3. Βλέπε σελ. 223, 229 κ.ἑ.